

E-knjige in knjižnice: izzivi in priložnosti oddaljene izposoje e-knjig

E-books and libraries: challenges and opportunities of distance e-book lending

> Renata Zamida

Izvleček

E-knjiga se uveljavlja kot nov medij branja in prevzema vse pomembnejšo vsakdanjo vlogo. Ta trend se odraža tudi v splošnih knjižnicah po svetu, kjer so e-knjige danes del samoumevne ponudbe in je povpraševanje po njih v strmem porastu. Že nekaj let se pojavljajo različne oblike oddaljene izposoje e-knjig: bodisi komercialni, s knjižnicami nepovezani modeli izposoje, ki so za končnega uporabnika plačljivi (naročnine ipd.), bodisi skozi knjižnične modele, ki so na nacionalni ravni največkrat prepoznani kot modeli v javnem interesu in so za končne uporabnike (člane knjižnic) večinoma brezplačni. Prispevek predstavi način delovanja obeh vrst modelov, v sklepu pa osvetli tudi pomen slovenskega servisa oddaljene izposoje e-knjig oz. splošni javni interes zanj.

Ključne besede

e-knjige, šolske knjižnice, splošne knjižnice, oddaljena izposoja e-knjig, poslovni modeli izposoje, epub, epub3, javni interes, Skoobe, OverDrive, Biblos_lib

UDK 655.41:004.738.5
025.6:027.8
025.6:027

Abstract

E-books are becoming a new medium for reading. It is getting an ever greater role in everyday life. This trend is also evident in public libraries where e-books have become part of their offer and the demand is in steep growth. For several years we have been seeing various models of remote lending of e-books: be it commercial models, non-related to libraries which the end-user must pay (subscriptions, etc.), or library models which, on a national level, are often recognized as models of public interest and are mostly free of charge for end users (library members). The paper presents both types of models and in conclusion sheds some light on the meaning of Slovenian remote e-books lending service Biblos_lib and its general public interest.

Keywords

e-books, school libraries, remote e-book lending, lending business models, epub, epub3, public interest, Skoobe, OverDrive, Biblos_lib

Uvod

Elektronsko knjigo bi leta 2014 težko še zmeraj imenovali »digitalna inovacija«, saj je praktično že globalno trdno zasidrana v zavesti uporabnikov spleta in bralcev, ob boku svoje tradicionalne, tiskane različice. Opredelitve pojma e-knjiga in opisi njene rabe so s tega stališča v nastanku takega in podobnih dokumentov zato že skoraj odveč, a vendarle (in v upanju, da se je med gesli znašla tudi v najnovejši različici SSKJ): *E-knjiga*, okrajšava za elektronsko knjigo (angl. e-book – electronic book), označuje knjigo v digitalizirani obliki, ki jo lahko beremo na elektronskih bralnih napravah (bralnikih) ali z ustrezno programsko opremo na domačih računalnikih, tablicah ali pametnih telefonih – kot tipografsko, kar se da izvirniku zvesto, branju prijazno odslikavo tiskane knjige.

E-knjige so le plod nadaljnjega tehnološkega razvoja, nova oblika predstavitve vsebin, ki so bile doslej podane le kot natisnjene knjige, torej pridobitev možnosti posredovanja vsebin, primerljiva na primer z razvojem žepnih izdaj, ki so po drugi svetovni vojni knjigotrštvu odprle nove poti. Toda tudi žepne izdaje niso izrinile natisnjene knjige s trdimi platnicami, temveč so – tako kot e-knjiga – odprle nove kroge bralcev. Le domišljija je meja v razmisleku, kako bomo bralcem ponudili vsebine, in tudi e-knjiga verjetno ni zadnja stopnja tega razmisleka.

1 Položaj na področju e-knjige doma in globalno

E-knjige so se začele kot eksperiment, ekonomsko pa kot nišni trg – za strokovna in znanstvena besedila. Začetno umestitev na trg so dosegle digitalne knjižne kopije na podlagi prenosne oblike dokumentov PDF za strokovne izdaje z elektronsko funkcijo iskanja po celotnem besedilu. Ravno na področju znanosti je neomejena geografska prisotnost raziskovalnih projektov in publikacij ključna, zato so tudi v Sloveniji še posebej agilne pri digitalizaciji in on-line posredovanju institucije s področja znanosti in izobraževanja (izpostaviti gre ZRC SAZU).

Tehnično je treba ločevati med formati e-knjige, saj je včasih pojem e-knjiga zajemal večino elektronskih različic knjig, danes pa gre tukaj za standard, katerega razvoj poteka pod okriljem IDPF (International Digital Publishing Forum). Rezultat tega je standard EPUB, ki velja za glavni format sedanjih in prihodnjih e-knjig. Trenutno aktualna različica EPUB 3 omogoča podporo večini svetovnih jezikov in pisav, vstavljanje zvočnih, slikovnih ter videozapisev, podpira napredno oblikovno izvedbo, omogoča zapise matematičnih in kemijskih formul, omogoča napredne programske vtičnike (JavaScript in JQuery), s čimer omogoča izvedbo sodobnih e-učbenikov, je DAISY kompatibilen, kar pomeni, da bo v bližnji prihodnosti nadomestil formate, ki jih trenutno uporabljajo slepi in slabovidni za branje knjig. Biblos trenutno uporablja epub- in pdf-format e-knjig, s tem da bodo pdf-datoteke srednjeročno v celoti nadomeščene z epub-različicami.

Največji mednarodni knjižni sejem v Frankfurtu se e-knjigi intenzivno posveča že okroglo desetletje, intenzivneje zadnjih nekaj let, vsako leto pa je temu področju namenjenega več prostora in (izobraževalnih) vsebin. Leta 2007 je Amazon tudi tu predstavil prvo generacijo svojega e-bralnika, Kindla, ki do danes zavzema najvišji tržni delež med e-bralniki, istega leta kot je bila v Sloveniji ustanovljena Javna agencija za knjigo, pa je bil javno potrjen podatek, da je v elektronski obliki na svetu dostopnih že 30 % vseh knjig.

Intenzivnejša razprava o e-knjigah v Sloveniji poteka že približno štiri leta, povedano drugače, od takrat, ko je e-knjižni trg v ZDA prebil mejo 30 % in se v Veliki Britaniji vzpenjal proti 10 %, od takrat, ko je nemški e-knjižni trg začel beležiti več kot stodstotno letno rast, od takrat, ko sta pri naših hrvaških sosedih skoraj hkrati vzniknili dve spletni knjigarni za nakup e-knjig (danes obstajajo že štiri).

Tej razpravi so se dolgo izogibali ali se je na napačnem koncu lotevali predvsem tisti slovenski deležniki na knjižnem trgu, ki dosegajo bodisi odlično prodajo plažnega branja v obliki žepnic (tako končnim kupcem kot knjižnicam), pa tudi tisti, ki uživajo monopol knjigotrške mreže in menijo, da bodo tudi pri inovacijah uspešnejši s solo programom.

Medtem je na globalni ravni razvoj tekel naprej, spremljali smo lahko rasti in stagnacije na različnih prodajnih platformah, cenitev tehnologije, pilotne projekte izposoje e-knjig, pravne zagate, lobistične in stanovske boje različnih organizacij in vedno

večjo monopolizacijo s strani Amazona, ki medtem ni postal le izposojevalec e-knjig, temveč tudi njihov nekritični založnik in s tem raj za vse pišoče. Navajamo nekaj ključnih dejstev, ob katerih nihče, od založnikov do negovalcev bralne kulture, ne more ostati ravnodušen. Na anglosaških trgih e-knjige predstavljajo med 20 in 50 odstotki prodaje, v celinski Evropi predstavljajo v večini držav manj kot deset odstotkov prodaje (z izjemo Nemčije, ki se temu odstotku približuje), v nekaterih, tudi v Sloveniji, pa ne dosežejo niti enega odstotka celotnega knjižnega trga. Po dosegljivih ocenah (natančne številke nikakor ni mogoče ugotoviti) dosega število vseh e-knjig že blizu 20 milijonov, k čemur zagotovo veliko pripomorejo »neusahljiva naklada« oz. neizbrisljivost e-knjige ter poplava samozaložniških projektov.

Statistični podatki z rastočih digitalnih knjižnih trgov v celinski Evropi pa navajajo še naslednja, za knjigotržce razveseljiva oz. spodbudna dejstva:

- kljub temu da cena e-knjig pada, kupci zanje porabijo vsako leto več denarja;
- razvoj e-knjižnega trga ni negativno vplival na tradicionalni knjižni trg, v Nemčiji na primer stalno naraščajoča digitalna prodaja več kot kompenzira neznatni padec pri prodaji tiskanih knjig (če je bilo leta 2010 prodanih za približno 4 milijarde evrov tiskanih knjig, medtem ko so zvočne in e-knjige skupaj dosegle približno 45 milijonov evrov, je 2013 znašal promet s tiskanimi knjigami še vedno okoli 4 milijarde evrov, so pa zvočne in e-knjige medtem dosegle promet skoraj 200 milijonov evrov);¹
- podatki kažejo, da le tretjina bralcev bere izključno digitalno, 70 % e-bralcev pa še naprej kupuje tudi tiskane knjige, nemško poročilo pravi celo, da so e-kupci svoje nakupe tiskanih knjig povečali za 5 %.

To so številke iz Nemčije. Angleški tržni raziskovalci napovedujejo, da se bo v naslednjih dveh letih digitalni delež skupnega prometa knjižne panoge v Veliki Britaniji ustalil pri 35 odstotkih. To nakazuje razvoj v ZDA.

In v Sloveniji? Kot rečeno, elektronski knjižni trg je za zdaj butičen, s prometom pod 1 % skupnega knjižnega trga. A zgornjih podatkov za nemški in ameriški trg ne navajamo zato, da bi se primerjali z največjima knjižnima trgoma na svetu. Razlog je ta, da sta ta trga prestala že precej začetnih anomalij, ki jih je sprožilo elektronsko založništvo, težav z različnimi poslovnimi modeli tako za prodajo kot za izposajo, vznemirjenosti založnikov in knjigotržcev, bojov okoli avtorskih pravic, davkov, spremljali smo lahko mehčanje konservativnih stališč založnikov, slabih posledic monopolizacije trga, ki se je na anglosaškem trgu zgodila v pičlih petih letih z Amazonom itd. Skratka, izkušnje iz tujine, napake in primeri dobrih praks, so za nas izhodišče razmisleka pri prenosu našega sistema v prakso. Servis Biblos_lib namreč ne odkriva tople vode, želimo si uporabiti vse, kar se je v tujini skozi nekaj let kontinuiranega delovanja izkazalo kot uspešno, in zavreči vse, kar se je naplavilo kot neuporabno, zmotno, ekonomsko ali drugače nevzdržno.

V luči tega bi želeli navesti tudi nekaj poudarkov, ki niso vezani izključno na servis, kot je Biblos_lib, a so lahko predmet oblikovanja ustrezne nacionalne politike na tem področju in so se deloma na globalni ravni že izoblikovale, deloma pa so specifično slovenske:

DDV: splošno prisotna nižja stopnja DDV za tiskane knjige, ki se jih obravnava kot proizvod, ne velja za e-knjige, ki se jih obravnava kot storitev (posebej to prihaja do izraza na območju EU); nekatere države so že leta 2011/2012 mimo smernic EU izvedle znižanje stopnje DDV na e-knjige (Francija, Združeno kraljestvo, Luksemburg) in po nekaj letih razprav na to temo Evropska komisija za leto 2015 napoveduje direktivo, ki bo postavila regulatorni okvir za znižanje stopnje DDV e-knjigam v EU.

¹ Letno poročilo, Buchreport (www.buchreport.de).

Tudi NPK 2014–2017 v luči tega navaja: »Slovenija na ravni EU podpira spremembo direktive o DDV na način, da bi bile dobave knjig in drugih publikacij (časopisi in periodične publikacije) v elektronski obliki glede na stopnje DDV izenačene z dobavami teh publikacij v tiskani obliki.«²

Enotna cena knjige: od letos je tudi v Sloveniji v veljavi zakon o enotni ceni knjige.³ To uredbo že ima skoraj polovica članic EU, marsikje pa so se začele izražati težave pri upoštevanju take regulacije, ko gre za e-knjigo. Tudi slovenski ZECK nikjer eksplicitno ne omenja elektronske ali e-knjige, tako definicija iz prve alineje 2. člena ostaja predmet interpretacije. Predvsem monopolistično naravnane korporacije (Amazon) namreč zakona o enotni ceni knjige ne spoštujejo pri prodaji e-knjig, kajti e-knjiga v regulatornih okvirih (davčnem itd.) ni dovolj dobro prepoznana/opredeljena kot knjiga, temveč se obravnava kot storitev. Torej – če ni knjiga, ampak storitev, ni predmet zakonodaje o enotni ceni knjige. V Nemčiji, Italiji in Španiji zato že nastajajo pobude, da bi status e-knjige kot knjige dokončno razrešili na ravni EU. Le tako bi namreč lahko uravnotežili razvoj trga tiskane in e-knjige in se izognili negativnim posledicam iz ZDA, kjer so cene e-knjig zaradi dumpinga (s ciljem umetnega ustvarjanja monopola) tako padle, da je bralčeva odločitev za nakup tiskane knjige postala čista norost (ali prestiž).

Cenovne strategije: cene za e-knjige v Evropi so trenutno v povprečju 20–30 %, največ 50 % nižje od cen za tiskane knjige, a pričakovano nižanje cen e-knjig se v Evropi za zdaj ne uresničuje (konservativnost založnikov, država kot regulator, dolgoročna poslovna nevzdržnost), trendi na globalnem e-trgu kažejo celo na višanje cen e-knjig in cen storitev, povezanih s tem (kot »trend« se zaradi ogromne količine vsebin prepozna že gibanje cen znotraj Amazonovega ekosistema, ki ob dosegu monopolnega položaja na določenem geografskem področju z dumpingom cen iz lastnih ekonomskih razlogov seveda preneha).

Dovzetnost za branje v tujih jezikih: vdor literature v angleščini pomembno vpliva na založniške aktivnosti, zlasti na področju leposlovja in na trgih Severne Evrope (Danska, Skandinavija), pa na manjših trgih, kar beležimo tudi v Sloveniji, dodaten učinek je opazen na trgih z lokaliziranimi platformami velikih globalnih podjetij.⁴

Piratstvo: uradnih in relevantnih podatkov o dejanski stopnji piratstva je sicer malo, dejstvo je, da so navade pri piratiziranju vsebin v večini Evrope zelo drugačne kot na primer v ZDA, kjer smo pogosto priča zelo majhni stopnji tovrstnega izkoriščanja vsebin in zato celo razpravam o pozitivnih vidikih piratstva (brezplačna promocija, ki pogosto odtehta izgubo, ki jo povzročijo piratske kopije). Zato je veliko elektronskega gradiva, ki je na voljo, brez DRM-zaščite, pa ga uporabniki vseeno plačujejo.⁵ V Evropi, kjer je tradicionalno uveljavljeno mnenje (ne le med mladimi), da se za multimedijske vire ne splača zapravljati denarja, saj je večina vsebin na voljo prek piratskih spletnih strani, pa večina založnikov uporablja sisteme DRM (*digital rights management*) za zaščito svojih vsebin. Pri tem lahko odigra pomembno vzgojno vlogo pri ozaveščanju spoštovanja avtorskih pravic zaščita s t. i. mehko DRM-zaščito, kot je na primer vodni žig z različnimi (lahko tudi osebnimi) podatki o »viru« piratiziranega gradiva. Amazon ima s svojimi bralniki Kindle svoj zaprt sistem, prav tako Apple za svoje mobilne naprave. Večina drugih ponudnikov (tudi Biblos) uporablja rešitev, ki jo je razvilo podjetje Adobe. E-knjige se shranijo na Adobovem strežniku

² http://www.vlada.si/teme_in_projekti/nacionalni_kulturni_program/knjiga/.

³ O smiselnosti sprejetega ZECK-a na tem mestu ne bomo govorili, čeprav je glede na ohlapnost cenovne vezave na samo 6 mesecev in številnih »izjem« ta zelo vprašljiva.

⁴ Renata Zamida: Naj slovenske avtorje elektronsko beremo kar v angleščini?, Bukla 89/90, 2013 in http://www.bukla.si/?action=clanki&limit=36&article_id=2257&q=naj+slovenske+avtorje+elektronsko+beremo+kar+v+angle%C5%A1%C4%BDini.

⁵ International digital Publishing Forum. Pridobljeno s spletne strani: www.idpf.org.

(Adobe Content Server), ki e-knjigo ob prenosu na uporabnikovo napravo opremi z unikatnim digitalnim ključem kupca, da bi zagotovili, da e-knjige niso dostopne drugemu uporabniku, temveč se lahko odprejo le na bralni napravi, ki je registrirana z unikatnim digitalnim ključem kupca. Od januarja 2014 obstaja nova različica, ki naj bi bila veliko bolj odporna proti vdorom hekerjev. Poleg tega kodiranje poteka dinamično in Adobe lahko algoritem kodiranja kadar koli spremeni, če pride do vdora v trenutno zaščito pred kopiranjem.

Ureditev dodatnega e-knjižnega nadomestila za privilegij izposojanja je že več let pereče in nikoli razrešeno vprašanje. Potrebna bi bila sprememba v slovenskem pravilniku o izvajanju knjižničnega nadomestila, ki še zmeraj izrecno navaja, da elektronske publikacije niso predmet knjižničnega nadomestila. Tudi to seveda ni le slovensko vprašanje, kjer je malha, iz katere se letno razdeli knjižnično nadomestilo avtorjem, tako majhna, da bi jo bilo treba ob vpeljavi novih upravičenih vrst gradiv nujno najprej povečati. A kljub dejstvu, da je obseg izposoje e-knjig relativno (in absolutno) še zmeraj majhen, se iz leta v leto veča, v nekaterih državah eksponentno (npr. Nemčija, Švedska) in predlogi pri iskanju rešitev za to poplačilo so vedno številčnejši. O njih bi morali razpravo med vpletenimi deležniki čim prej in čim širše sprožiti tudi pri nas. Žal časovnica razvoja že kaže, da se bo tudi ta problematika reševala šele retrogradno.

Metapodatki: kot ključno se kaže izboljšanje kakovosti in nabor vnesenih metapodatkov (bibliografskih podatkov) za e-gradiva v obstoječi sistem COBISS. Trenutno se v Sloveniji že pojavlja dilema, kdo bi naj metapodatke za e-knjige v razširjeni obliki vnašal, in celo vprašanja zakaj in čemu. Metapodatki so ključni tudi za spletne iskalnike vseh vrst in tu gre po novem za kakovost razširjenih metapodatkov, ki vključujejo čim bolj vsebinske informacije o knjigi in avtorju, saj večina platform za prodajo in izposajo deluje na temelju priporočil in sugestij bralcu (najbolj znan je zagotovo Amazonov »recommendation engine«: informacije o prizvodu povezuje s podatki, ki jih ima o prijavljenem uporabniku, in tako filtrira, kaj uporabnik vidi, ter mu tudi svetuje, kaj naj še preveri.

Avtorsko pravo v digitalni dobi: dejavnikov ozaveščanja avtorjev, prevajalcev in založnikov o primernem prenosu in vrednotenju avtorskih pravic prav tako ne gre zanemariti, ob čemer velja poudariti izjemno togo zakonodajo na področju avtorskega prava, kar se tiče izrabe digitalnih avtorskih pravic, ki preglavice pri interpretaciji povzroča celo pravnim strokovnjakom.

2 E-knjige in knjižnice – zgodba o uspehu?

Če pritrdimo dejstvu, da se je e-knjiga kulturno uveljavlja kot nov medij in nosilka podatkov, in nadalje, da se bo stopnja rasti še naprej povečevala, zaradi česar bo e-knjiga kot medij prevzemala vse pomembnejšo vlogo, vidimo, da se ta trend odraža tudi v knjižnicah po svetu, kjer so e-knjige danes del samoumevne ponudbe in je povpraševanje po njih veliko.

Za knjižnice je vsekakor jasno, da lahko ostanejo sodobne javne ustanove le, če bodo lahko ponujale tudi digitalne medije. Če jim to ostane onemogočeno, se bodo spremenile v knjižne muzeje.

Ob zagonu prvih modelov izposoje e-knjig, ne glede na to, ali je šlo za komercialne ali knjižnične modele,⁶ so se založniki izjemno zbal, da jim bo upadla prodaja, če

⁶ Pri čemer je komercialni model tak, ki e-knjige izposoja mimo članstva v knjižnicah, odpira neke vrste lasten knjižni klub z naročnino, knjižnični model pa je tak, da e-knjige posreduje izključno (javnim) knjižnicam oz njihovim članom.

bodo knjižnice izposojale e-knjige, saj se bralci potem morda ne bodo več odločali za nakup tiskane ali digitalne knjige. Čas je pokazal, da so ti pomisleki v največji meri neutemeljeni.

Razprava je pravzaprav zelo podobna razpravi iz povojnega časa oz. šestdesetih let, ko je šlo za izposajo tiskanih knjig v javnih knjižnicah. Takrat so verjeli, da bo to smrten udarec za celotno založniško branžo, saj nihče več ne bo kupil knjige, ki si jo lahko izposodi. Vendar se to ni zgodilo, prav nasprotno: knjižnice spodbujajo ljudi k nadaljnjemu branju, kar pogosto vodi v nakup priljubljenih knjig. Zato jih tudi javno prepoznavamo za ustanove, ki v največji meri gojijo bralno kulturo. Danes je tudi večina založb, ki so sprva kategorično odklanjale izposajo svojih e-knjig v knjižnicah, vseeno dosegla neke licenčne sporazume in se je priključila ponudbi, pri čemer so dogovori založnikov s ponudniki izposoje zelo raznoliki in individualni, pogosto tudi muhasti – Penguin je septembra 2013 po skoraj dveletni odsotnosti ponovno sklenil pogodbo s podjetjem Overdrive; odsotnost je bila posledica zamere, da njihove knjige k bralcem potujejo prek Amazonovega vmesnika.⁷

Komercialni izposojevalci (npr. ameriški Oyster, eReatah, Scribd, nemški Skoobe, angleški Afictionado, španski 24symbols idr.) predpostavljajo, da nakup e-knjige ni več prednostna možnost. Kajti morda je bralec sploh noče za vselej imeti na svoji tablici, ampak mu za nekatere knjige zadostuje začasen dostop. Seveda je model komercialne izposoje podoben knjižničnemu modelu (ameriška 3M, Overdrive, švedski Elib, nemški Onleihe, slovenski Biblos_lib idr.), vendar obstaja velika razlika: knjižnice sledijo svojemu poslanstvu, da širši javnosti omogočajo dostop do informacij, znanja ter razvedrila neodvisno od socialnega sloja ter prihodkov. Trenutno še obstajajo določene založbe (tudi v Sloveniji), ki knjižnicam odrekajo licence za e-knjige, s čimer pod vprašaj postavljajo vsaj izobraževalno poslanstvo knjižnic.

Apetitov po dobičku iz izposoje e-knjig niso spregledale niti korporacije za distribucijo e-knjig. Vsem je že znan Amazonov Kindle Lending Program, prav lani pa je tudi Kobo začel izvajati podoben pilotni projekt, za zdaj le na Novi Zelandiji.

3 Kako deluje izposoja e-knjig

Pri izposoji e-knjig v knjižnicah poteka neke vrste kopija postopkov v analognem svetu. Izposoja je časovno omejena ter označena z ustreznim časovnim žigom. Uporabniki knjižnice si digitalno knjigo po navadi izposodijo za dva tedna. V tem času je e-knjiga na voljo za prenos na poljubno končno napravo (lahko tudi več njih, po navadi do tri).

Digitalna datoteka je zaščitena s pomočjo tako imenovanega *digital rights menedžmenta* in je ni mogoče širiti nezakonito.

Izposoja e-knjig kot taka se je torej uveljavila bodisi skozi komercialne modele, ki s knjižnicami nimajo nobene zveze in so za končnega uporabnika plačljivi (največkrat v obliki naročnine), bodisi skozi knjižnične modele, ki so največkrat na nacionalni ravni prepoznani kot modeli v javnem interesu in jih izvajajo zasebni partnerji za

⁷ Ameriški založniki so v izposajo e-knjig vstopali zelo različno razpoloženi, za vse pa velja, da e-licence knjižnicam prodajajo po bistveno višjih cenah kot tiskane različice istih naslovov. Random House in Hachette npr. že od začetka v knjižnice kot e-knjige posredujejo vse, tudi najnovejše izdaje, a za časovno omejeno licenco teh zahtevata kar trikratno ceno tiskanega naslova. Harper Collins se je igri priključil malo pozneje, njihova prodana e-licence šteje za 26 izposoj, nato mora knjižnica kupiti novo. Macmillan je vse leto 2012 izposajo v knjižnicah najprej testiral s svojo edicijo Minotaur Books, nato pa je konec leta 2013 v knjižnice lansiral celotno backlisto svojih izdaj, torej le arhiv, ne pa tudi novih izdaj. Za posamezno licenco, ki traja dve leti ali pa 52 izposoj, mora knjižnica odšteti okroglih 25 USD.

javne ustanove – knjižnice (npr. Nemčija) ali pa knjižnice same (npr. Velika Britanija, v teku je priprava na pilotni projekt). Knjižnični modeli za oddaljeno izposajo e-knjig so kot svoj poslovni model v največji meri prevzeli licenčni model v kombinaciji s pavšalnim ali pa samo licenčni model.

V pričujočem članku bomo za boljšo predstavo prevetrili po en model komercialne (iz Nemčije) in en model knjižnične izposoje (iz ZDA), o obeh smo sicer že na kratko pisali v pričujoči reviji.⁸

3.1 Skoobe

Model komercialne izposoje bomo predstavili na primeru nemškega ponudnika Skoobe, ki je bil prvi tovrstni ponudnik (trenutno v Nemčiji delujejo že štirje komercialni ponudniki e-knjižne izposoje). Skoobe.de je platforma za distribucijo e-knjig, ki deluje kot samostojna mobilna knjižnica, nastala kot skupna investicija dveh založniških in medijskih konglomeratov: Bertelsmann in Holtzbrinck. Sprva je bilo vsebine Skoobe.de mogoče prebirati le na napravah iOS, od leta 2013 tudi na androidih, po novem pa imajo celo aplikacijo Kindle Fire na Amazon Appstoru. Branje ene knjige je možno na treh napravah hkrati, Skoobe pa svoje storitve ponuja vsem, ki imajo bivališče v eni od držav EU ali Švici, pravkar pa bodo zagnali tudi angleško različico svoje spletne strani. V svojem katalogu ima trenutno že krepko čez 10.000 žanrsko raznolikih e-knjig v nemščini in ga pospešeno dopolnjuje, tudi z naslovi v drugih jezikih.

Poslovni model Skoobe je namenjen distribuciji knjig končnim uporabnikom/bralcem (*business to consumer*) in deluje po naročniškem modelu (podoben, denimo, Netflixu). Uporabnik ob prijavi plača mesečni pavšal v višini 9,99 evra, za kar si lahko sočasno na dveh sinhroniziranih napravah izposodi tri knjige in 24 ur skupaj lahko bere brez povezave; za 14,99 evra mesečno si lahko izposodi pet knjig hkrati in za 19,99 evra 15 knjig hkrati. Na splošno vsi pavšalni modeli izposoje delujejo po načelu »all you can eat«. Hitro po komercialnem modelu je Nemčija dobila tudi knjižnični model izposoje v obliki servisa **Onleihe.net** podjetja Divibib. To se z založbami pogaja za licence za e-knjige ter jih s pomočjo sistema *Onleihe* naredi dostopne uporabnikom knjižnic. V *Onleihe* je vključenih že 1800 nemških knjižnic, ponuja pa jim več licenčnih modelov po njihovi meri, od „standardnega“ M (dostopnost do naslovov, ki so stari dve leti ali več) do „osrečujočega“ XL (vsi, tudi novi naslovi, pri čemer so starejši od dveh let dostopni v dveh izvodih). Ponujajo več dest tisoč naslovov, tudi e-revij, svojo dejavnost pa so razširili na sodelovanje s knjižnicami v Avstriji, Italiji, Švici, Luksemburgu in na Danskem.

3.2 OverDrive

Zasebno podjetje OverDrive je bilo ustanovljeno leta 1986 v Clevelandu, Ohio, in se že od ustanovitve ukvarja z distribucijo digitalnih vsebin. Na začetku svojega delovanja so se ukvarjali s pretvorbo analognih vsebin v digitalizirane interaktivne proizvode in svoje aktivnosti z razvojem informacijske tehnologije postopoma selili na splet. Leta 2000 so odprli *Content Reserve*, digitalno e-skladišče, ki je temelj njihovega distribucijskega poslovnega modela. Že leta 2002 so odprli posebno servisno platformo *Digital Library Reserve* za distribucijo vsebin knjižnicam. Ker takrat še niso imeli resne konkurence, so hitro postali vodilni ponudnik za (predvsem) ameriške knjižnice, ki v devetdesetih odstotkih uporabljajo prav OverDrive. Za nakup podjetja se je v zadnjem času zanimal velikan Amazon, a do realizacije (še) ni prišlo.

⁸ Zamida, R. (2012). Preseganje ovir pri vzpostavljanju izposoje (in prodaje) e-knjig v Sloveniji, Šolska knjižnica, 22 (2/3), str. 237–245.

Nekateri založniki jim zamerijo, da sodelujejo v Amazonovem programu izposoje in da so naslovi na OverDrive dostopni tudi uporabnikom Kindla.

V jedru poslovnega modela OverDrive.com je distribucija digitalnih vsebin s poudarkom na e-knjigah in zvočnih knjigah. Podjetje deluje kot posrednik med založniki in spletnimi prodajalci ter knjižnicami (spet *business to business*) ter vsebin ne nudi fizičnim osebam; njihova ciljna baza zajema štiri skupine: založniške hiše, knjižnice (javne in zasebne), izobraževalne ustanove (od osnovnih šol do univerz) in spletne prodajalne. Založniki svoje vsebine preprosto naložijo v bazo, imenovano *Digital Content Reserve*, in jim določijo nastavitve DRM (OverDrive uporablja Adobe zaščito, lahko pa založniki izberejo tudi možnost brez DRM-zaščite, ki je predvsem v ZDA zelo pogosta). Knjižnice, spletni prodajalci in šole, vključene v sistem (več kot 15.000 članov), lahko nato dostopajo do *Digital Content Reserve* in si izbirajo vsebine (OverDrive nudi skoraj pol milijona vsebin). V osnovi uporabljajo licenciranje knjig, ki velja vsaj za čas trajanja pogodbe, njihov poslovni model se imenuje **licenca s stalnim dostopom** (*perpetual access*), kar pomeni, da si knjižničarji lahko naložijo knjige in jih potem po pravilu *single patron per copy* izposojajo. Knjižnice nimajo pravice, da bi te knjige prodajale naprej ali jih podarjale, in pogodbe, ki jih knjižnice sklenejo z OverDrive, imajo časovne omejitve, ki so določene v individualnih pogajanjih z založniki. Vendar so pravila (in tudi pravo) na tem področju še precej luknjasta, prišlo je namreč do primera v zvezni državi Kansas, kjer je knjižnica želela zamenjati ponudnika e-knjig, pa jim OverDrive ni dovolil obdržati že pridobljene zbirke e-knjig sodišče pa je nato sodilo v prid knjižnici. Kot prvi so vpeljali pravilo **ena knjiga – en uporabnik** oziroma omejitev, da je posamezna kopija knjige lahko izposojena samo pri enem uporabniku naenkrat (kot pri fizičnih knjigah) – če obstaja po določenem naslovu veliko povpraševanje, ki mu želi knjižnica zadostiti, bo morala nabaviti več licenčnih kopij knjige.

Ta omejitev je danes v modelih izposoje že standard. Kot slabost za knjižnice se je izkazala predvsem nezanesljiva cenovna politika (spreminjanje pogojev) in umikanje in spreminjanje vsebin brez predhodnih dogovorov (kar pa sodi že med nagajanja založnikov), prav tako pa storitev ni brezplačna za končne uporabnike knjižnic. Letos je OverDrive začel s prodajo e-knjig po svoji celotni mreži in namerava postati eden največjih agregatorjev na svetu.

3.3 Kaj obstaja v Sloveniji?

Med letoma 2011 in 2013 je bil knjižnični servis za oddaljeno izposajo e-knjig pod imenom **Biblos_lib** razvit v Sloveniji, v neprofitnem zavodu Beletrina, s povsem lastnimi razvojno-investicijskimi sredstvi in znanjem. Do razvoja je prišlo na pobudo slovenskih splošnih knjižnic in v tesnem sodelovanju z njimi. Možnost izposoje e-knjig predstavlja nov mejnik v ponudbi storitev slovenskih knjižnic in izboljšano uporabniško izkušnjo za njihove člane. Prav velik interes knjižnic je pretehtal pri odločitvi, ali izposajo e-knjig ponuditi v tržni obliki uporabnikom neposredno ali ustvariti javni servis in oskrbovati obstoječo knjižnično mrežo. Servis Biblos_lib je prestal polletno pilotno preizkušnjo v sodelovanju z desetimi testnimi knjižnicami. Ob javni predstavitvi junija 2013 se je vanj nemudoma vključilo 48 splošnih knjižnic, število pa raste. Servis Biblos_lib ima po slabem letu delovanja 6000 uporabnikov (članov knjižnic), ki lahko koristijo izposajo e-knjig od kjer koli in kadar koli, omogoča dobro uporabniško izkušnjo in precej širok nabor gradiv, zavod Beletrina kot njegov skrbnik pa vlaga v stalne izboljšave obojega. V Biblos_lib se želijo vključiti tudi šolske knjižnice, avgusta se zaključuje testiranje s tremi gimnazijami, s septembrom 2014 se servis odpira vsem šolam. Gre za servis, ki ga s pridom uporabljajo tudi slabovidni, starostniki in živeči zunaj meja Slovenije. S servisom knjižnične izposoje

e-knjig Biblos_lib Slovenija predstavljala vzor marsikateri drugi evropski državi, kjer tak servis šele snujejo ali izvajajo pilotne projekte (tudi na primer v Veliki Britaniji). Podrobneje ga bomo predstavili v eni od naslednjih številk pričujoče revije.

4 Elektronska knjiga in splošni javni interes

V NPK 2014–2017 je, spodbudno, elektronska knjiga kot taka omenjena na dveh področjih. V sklopu KNJIGA je izražen interes za razvoj e-knjige v slovenščini in v tem okviru so načrtovane spodbude pri pretvarjanju/ustvarjanju subvencioniranega knjižnega programa v obliki epubov (kar v okviru razpisov JAK že uspešno poteka) ter pri razvoju prodajne platforme za e-knjige. In nato ponovno v sklopu KNJIŽNIČNA DEJAVNOST, kjer se »javni interes na področju knjižnične dejavnosti kaže v nalogah in poslanstvih knjižnic. Temeljno poslanstvo splošnih knjižnic je postati središča za neomejeno dostopnost knjižničnega gradiva in informacij ter še povečati svojo aktivno vlogo pri vseživljenjskem razvijanju bralne kulture...« Nadalje NPK pravi: »Knjižnice morajo pri ponudbi virov in storitev slediti trendom razvoja sorodnih knjižnic v svetu in potrebam sodobnih uporabnikov knjižnic (npr. izposoja eknjig).« Nato pa med ukrepi k tem ugotovitvam navaja le zelo splošno »povečanje dostopnosti digitalnih kulturnih vsebin s tehnološko in vsebinsko nadgradnjo ter povečanjem števila sodelujočih organizacij«, škoda pa je, da nikjer na področju ukrepov podrobneje ne omenja (svetovno) izjemno aktualne in občutljive topike izposoje elektronskih knjig za uporabnike knjižnic niti morebitne platforme za izposajo e-knjig, čeprav je Združenje splošnih knjižnic na to v javni razpravi izrecno opozarjalo in že vseskozi izraža željo po vključitvi ukrepa spodbujanja enotne platforme za izposajo e-knjig v splošne knjižnice. Pri (specifični) vlogi, ki jo ima javna knjižnična mreža v Sloveniji (tudi za založnike), je ustvariti ustrezne pogoje za izposajo e-knjig zagotovo (vsaj) primerljiv javni interes kot subvencionirati platformo za njihovo prodajo.

Sklep

Svetovni trendi kažejo, da bo izposoja e-knjig dolgoročno predstavljala 50 % trga z e-knjigami in v Sloveniji bo ta odstotek kvečjemu še višji. Pričakovati je, da bodo slovenski založniki s prodajo e-licenc knjižnicam zaslužili vsaj toliko, kot jim prinaša knjižnična prodaja tiskanih knjig, in bodo izposoja e-knjig v knjižnicah v veliki meri sprejeli oziroma jo že sprejemajo. Pričakovati je tudi, da bo tudi v Sloveniji slej ko prej zaživel (verjetno, a ne nujno le en) komercialni, pavšalni model izposoje e-knjig, a upamo, da to ne bo zaprt knjižni klub enega založnika. Če bi takemu komercialnemu modelu izposoje e-knjig uspelo zagotoviti dovolj privlačen nabor naslovov v slovenščini ob hkrati neurejenem statusu knjižničnega modela izposoje, ki bi bil v javnem interesu in za končnega uporabnika brezplačen, menimo, da bi bil to razvoj, ki za slovenske knjižnice ne bi pomenil nič dobrega.

Izposoja e-knjig v knjižnicah je kot vsaka inovacija za zdaj še na mikroravni (čeprav doslej edini knjižnični model izposoje e-knjig pri nas, servis Biblos_lib, dosega višje rezultate, kot je bilo v letu dni delovanja pričakovano⁹), hkrati pa lahko spremljamo znatna odstotna zvišanja izposoje v zadnjem letu, predvsem v večjih mestih. E-knjige postajajo za splošno javnost del vsakdanjika, in prav to morajo postati tudi za uporabnike knjižnic. Zato bi morala Slovenija nadaljevati po poti, ki jo tlakuje že aktualni NPK, in na institucionalni ravni izoblikovati strategijo, ki bi e-knjige čim hitreje in čim številčneje prinesla v slovenske knjižnice, ob tem pa k čim hitreje rastoči ponudbi e-knjig spodbuditi tudi založnike.

⁹ Podrobneje o nastanku, delovanju, področju uporabe, poslovnem modelu in o statistikah servisa Biblos_lib lahko berete v eni od naslednjih izdaj revije Šolska knjižnica.

Viri

Buchreport. Pridobljeno 28. 4. 2014: [http:// www.buchreport.de](http://www.buchreport.de).

International digital Publishing Forum. Pridobljeno 9. 5. 2014: <http://www.idpf.org>.

Nacionalni program za kulturo. Pridobljeno 9. 5. 2014: http://www.vlada.si/teme_in_projekti/nacionalni_kulturni_program/knjiga/.

OverDrive, <https://www.overdrive.com>.

Skoobe, <https://www.skoobe.de>.

Zamida, R. (2012). Preseganje ovir pri vzpostavljanju izposoje (in prodaje) e-knjig v Sloveniji, *Šolska knjižnica*, 22 (2/3), str. 237–245.

Zamida, R. (2013). Naj slovenske avtorje elektronsko beremo kar v angleščini?, *Bukla*, maj-junij, 89/90.

-
- > **Renata Zamida**, univ. dipl. nov. in fil., je zaposlena pri Beletrini, kjer se ukvarja z marketingom, mednarodno promocijo, posredovanjem avtorskih pravic in prehodom na založniški model v času elektronske knjige. Je programska vodja servisa Biblos za izposajo in prodajo e-knjig.
Naslov: Beletrina, Zavod za založniško dejavnost, Borštnikov trg 2, 1000 Ljubljana
Naslov elektronske pošte: renata@zalozba.org